

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ І ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ УКРАЇНІЗАЦІЇ 34-ГО КОРПУСУ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В 1917 РОЦІ

У статті аналізуються питання, пов'язані із зародженням ідеї українізації 34-го корпусу російської армії в 1917 році та ставлення до неї генерала П.Скоропадського.

Ключові слова: Російська армія, 34-й корпус, українізація, українці військові, генерал Скоропадський, генерал Гутор, генерал Корнілов.

Українізація 34-го армійського корпусу – один із важливих складників націоналізації в російській армії 1917 року, до якої вдалося вище військове командування з метою оздоровлення і надання боєздатності її частинам і з'єднанням в умовах всепоглинаючої революційної стихії і анархії.

Тривалий час заявлена тема не залишається поза увагою істориків [10, с. 223, 224]. Контroversійність висвітлення – явище цілком закономірне для історіографії будь-якої проблеми. Проте, складається враження, що сучасне прочитання все більш досяжних джерел призводить до глорифікації ролі генерала П. Скоропадського в генеруванні ідеї українізації 34-го армійського корпусу [10]. Поділяючи точку зору про значимість діяльності П.Скоропадського по українізації з'єднання, вважаємо за доцільне звернутися до зародження самого задуму українізації корпусу. На наш погляд, дослідження сюжетів, пов'язаних, зокрема, з українізацією 34-го армійського корпусу, дозволяє поглибити знання про процес українізації частин і з'єднань російської армії як суттєвого сегменту в спробах вищого командування провести її оздоровлення та посилення боєздатності.

Третій рік важкої війни, ускладнений революційними потрясіннями, серйозно вплинув на стан російської армії. Вона піддавалася впливу найрізноманітнішої агітації, знаходилася в постійному бродінні, розкладалася, дезорганізувалася. Генерал Брусилів констатував: «На травень війська всіх фронтів абсолютно вийшли з покори і ніяких заходів впливу застосувати було неможливо» [1, с.210].

На початку травня 1917 року 34-й армійський корпус під командуванням генерал-лейтенанта Павла Скоропадського дислокувався в районі Коломиї. З підготовкою літнього наступу з'єднання було переведено на Тернопільщину, під Бережани, у склад 7-ї армії, якою командував генерал Л.Белькович [12, с. 56, 58; 5, с. 457].

Згідно директиви про наступ, виданої 3 червня 1917 р. Головнокомандувачем Південно-Західного фронту генерал-лейтенантом О.Гутором, 7 армія мала прорвати ворожі позиції на фронті Куропатники – Топелиха й оволодіти районом Бережан. За наказом коман-

дуючого 7-ю армією 34-й корпус входив в армійську ударну групу [4, с. 56, 58]. Для ефективного проведення атаки і подальшого наступу 104-а і 153-а дивізії корпусу були посилені 19-ю Сибірською стрілецькою та 23-ю піхотною дивізіями [12, с. 58].

Війська готувалися до наступу. Командування намаглося не втрачати оптимізму. На підставі донесення командуючого 7-ю армією Головнокомандувач Південно-Західним фронтом повідомляв у Ставку, що помічається деяке покращення в настрої військ [11, с. 88]. Проте, реально оздоровити армію не вдавалося.

Вир революційної стихії втягнув у себе й 34-й армійський корпус, що мав висунутися на атакуючі позиції, які займала 23-я піхотна дивізія. Частини 104-ї, 153-ї піхотних та додана 19-а Сибірська стрілецька дивізія на передову йти не хотіли, солдати зовсім не виявляли бажання копати й облаштовувати окопи [12, с. 58].

Чимало проблем, зокрема, виникло з 153-ю піхотною дивізією. Про непокору її особового складу свідчать записи в корпусному журналі бойових дій (1.06. – 1.08. 1917 р.). Так, 9 червня на засіданні полкового комітету 609-го піхотного Красноуфімського полку обговорювалося повідомлення про переміщення полку в район Раковиці для участі в наступальній операції в якості корпусного резерву. Комітетчики наголошували, що 153-я дивізія у складі 34-го корпусу 17 місяців знаходилася на позиції. Останнім часом особовий склад в ротах зменшився до 40-50 багнетів, був перевтомлений, масово хворів цингою. Ще раніше Головнокомандувач Південно-Західним фронтом генерал Брусилів обіцяв делегації, яка прибула з дивізії, відвести з'єднання на три тижні в глибокий резерв для відпочинку та поповнення. Одначе, обіцянка не була виконана. Полковий комітет настоював на тому, що полки в дивізії не босздатні, а, відповідно, бойові операції за їх участі не будуть вдалими. Члени комітету, начебто, були й «готові виконати обов'язок після поповнення, обмундирування і відпочинку», але не погоджувалися ввійти в склад ударної групи, наголошуючи, що «відмова не є зрадою загальній справі так як у теперішньому стані дивізії спокійно погоджуватися на наступальну операцію значить злочинно закрити очі на цілком ймовірне невдале закінчення цієї операції». Полковий комітет вмотивовував свою позицію тим, що вона співпадала з думками Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів та міністрами-соціалістами Тимчасового уряду, які вони висловили в Петрограді перед делегацією 34-го корпусу. Зарадити справі і полагодити спірні питання представники громади 609-го полку сподівалися з приїздом комісара Тимчасового уряду [18, л. 47].

10 червня полк, повторюючи попередні вимоги, продовжував відмовлятися висунутися в район передислокації 153-ї дивізії. Умовляння командирів полку і дивізії, перемовини командира корпусу з полковими депутатами виявилися марними. Полковий комітет вимагав прибуття

комісара Тимчасового уряду в 7-й армії Б.Савінкова. Переконувати відмовників продовжували і делегація 23-ї дивізії, і комісар Савінков. Після такого агітаційного тиску полк пообіцяв після ночівлі виступити в заданий район. 15 червня 609-й полк вкотре, заявляючи про свою мало чисельність, відмовився вийти на позиції. Загасити непослух в решті-решт вдалося і цього разу [18, л. 47 об, 48].

Непокору продемонструвала й 104-а дивізія, два полки якої рішуче відмовилися виконувати наказ про вихід на позиції. Переконувати солдатів прибули комкор Скоропадський, командир дивізії генерал Люпов та комісар в 7-й армії Б. Савінков. Генерал Скоропадський згадував: «Савінков говорив дуже добре, але в результаті лише невелика частина цих полків пішла, більша ж частина залишилась, обсипаючи нас потоками лайки, із середовища натовпу виходили агітатори й говорили промови, лейтмотивом яких було те, що начальство про нас не турбується, п'є нашу кров і т.п. Савінкову також дісталось, коли ми від'їжджали, натовп цей проводив нас гигиканням і свистом. Такі сцени мені не раз довелося пережити перед атакою» [12, с. 58, 59].

Під час вирування солдатського невдоволення в корпус прибув Головнокомандуючий Південно-Західним фронтом генерал О.Гутор, який заявив, що не буде через 34-й корпус зволікати з наступом [12, с. 58]. Перебуваючи з начальником штабу фронту генералом М. Духоніним у Божукові він звернув увагу на важливість націоналізації частин російської армії. У мемуарах інспектора артилерії 34-го армійського корпусу генерал-майора О.Аккермана зазначається: «После продолжительного обсуждения вопроса об артиллерийской подготовке атаки, он (генерал О.Гутор – Г.С.) в частной беседе высказал генералу Скоропадскому мысль, что для организации боеспособных частей следует начать формировать национальные части; в частности, он высказал, что следует украинизировать наш 34-й корпус, пользуясь украинским происхождением ген. Скоропадского и известностью его имени в Малороссии. Так родилась идея украинизации нашего 34-го армейского корпуса и, по-видимому, начало украинской деятельности ген. Скоропадского» [10, с. 228]. Наголосимо, що цей документ у науковий обіг увів відомий дослідник життєдіяльності П.Скоропадського Г.Папакін, трактуючи його зміст лише як одну із другорядних версій зародження ідеї українізації 34-го армійського корпусу [10, с. 228].

Послугуючись спогадами генерала Аккермана, російський дослідник В.Булдаков небезпідставно, як на наш погляд, вважає, що «...Скоропадского склонили к украинизации непосредственно главком Юго-Западного фронта А.Е.Гутор и начальник его штаба Н.Н.Духонин» [2, с. 283, 807]. Що ж до позиції на цей час самого генерала П.Скоропадського – то вона, за наявними у нас документами, не простежується.

Погляди Головнокомандувача Південно-Західним фронтом генерала Гутора мали своє підґрунтя. З певністю можна вважати, що саме він

був одним із тих, хто стояв весною 1917 р. біля витоків ідеї українізації корпусів російської армії на Південно-Західному фронті. Підставою для такого твердження є наступне. 25 травня 1917 р. начальник кабінету військового міністра підполковник Барановський повідомив Ставку Верховного Головнокомандування про те, що військовий міністр О. Керенський дозволив формувати українські маршові роти для поповнення визначених для українізації Головнокомандувачем Південно-Західним фронтом трьох корпусів (6-го, 17-го та 41-го) [16, л. 187]. Міністр зауважував, що у фронтові частини «маршрути, по можливості, вливаються не роздроблюючись, цілими одиницями» [17, л. 39, 40]. Безперечно, що до визначення корпусів для українізації генерал Гутор мав безпосередню причетність. Адже саме він був з 15 квітня 1917 р. командуючим 11-ю армією, куди входили визначені для українізації 6-й і 17-й армійські корпуси, а з 25 травня – Головнокомандувачем арміями Південно-Західного фронту [5, с. 99, 464, 468].

Напередодні наступу ідея генерала Гутора про українізацію корпусу залишилася на рівні ідеї.

18 червня частини 34-го корпусу атакували під Березанями (місцевість Дикі Лани) 15-у та 24-у німецькі дивізії [5, с. 17]. Здавалось, атака на важкій ділянці Обренчовського лісу розвивалася успішно. Російські війська прорвали оборону німецького 27-го корпусу. Особливо відзначився в атаці 416-й Верхньодніпровський полк під командуванням полковника Я. Гандзюка [9, с. 18]. У дослідженнях підкреслюється, що жорстокий бій тривав весь день і всю ніч [8, с. 285, 286] і навіть три дні допоки німці не кинули в контратаку свіжу 241-у дивізію [6, с. 17]. П. Скоропадський же зазначав, що, взявши три лінії окопів, атакуючі зупинилися і розпочали «ревізій» захоплених позицій. Намагання командирів продовжити атаку виявилися марними. Ініціатива і час були втрачені. Наступного дня частини корпусу опинилися там, звідки й розпочинали атаку [12, с. 59].

За австрійськими даними втрати німців у цих боях склали: 33 офіцери і 834 солдати вбитими; 80 офіцерів і 2607 солдатів пораненими; 28 офіцерів і 1862 солдати, які пропали безвісти. Втрати російських частин (головним чином 4-х дивізій 34-го корпусу) це джерело оцінює в 40 тисяч, із яких 13 тисяч вбитими [6, с. 17].

Через чисельні втрати особового складу командування змушене було вивести 34-й корпус з передової у район містечок Мужилів та Бурканів [12, с. 57; 9, с. 18]. Під час нетривалого перебування корпусу в резерві серед вищого російського командування та військовиків-українців стала набирати поширення ідея українізації з'єднання. У 20-х числа червня 1917 р. вона викристалізувалася остаточно. З цього приводу варто, хоча би в загальних рисах, спробувати реконструювати перебіг подій, звернувши увагу на судження, які стосуються, зокрема, й ставлення Павла Скоропадського до ідеї українізації 34-го армійського корпусу.

Думається, що для цього доречно більш уважно поглянути на вже добре відомі джерела – «Спогади» Павла Скоропадського та його лист від 26 червня 1917 р. до генерал-квартирмейстера штабу Південно-Західного фронту генерала М. Раттеля, що опублікований в додатках до них (копія листа зберігається в Російському державному військово-історичному архіві). Лист, на наш погляд, саме і є тим документом, який проливає промінь світла на перебіг подій. Щодо «Спогадів» Павла Скоропадського – то вони, здається, не менше правдиві (певні сумніви з приводу довіри до спогадів П. Скоропадського до питання ідеї українізації корпусу висловлює Г.Папакін), а ніж спогади капітана О.Удовиченка, якими, зокрема, активно і фактично беззастережно послуговується цей же дослідник [10, с. 224, 227, 228, 230].

Вважаємо за слушне у свої міркуваннях піти за канвою листа П.Скоропадського. При цьому необхідно зробити деякі зауваги. Так, поперше, наголосимо, що лист був адресований в штаб Південно-Західного фронту генерал-квартирмейстеру М.Раттелю, давньому знайомому П. Скоропадського і носив достатньо довірливий характер. По-друге, генерал Скоропадський, маючи честь генерала, до того ж знаючи про постійні контакти генерал-квартирмейстера з Головнокомандувачем фронтом, не міг допустити фальші у тих сюжетах, які стосувалися генерала Гутора. По-третє, командир корпусу сам хотів, щоб його точка зору на ідею українізації з'єднання, виписана в листі, саме в такому вигляді стала відома Головнокомандувачу Південно-Західним фронтом.

Отож, 25 червня, перебуваючи в штабі 7-ї армії, П. Скоропадський застав там Головнокомандувача фронтом генерала Гутора. У листі до генерала Раттеля генерал Скоропадський наголошував: «Генерал Гутор без всякого с моей стороны наведения его на эту мысль, сказал мне, что он хочет украинизировать мой корпус и что он предлагает мне энергично за это дело взяться. По этому поводу, между прочим, он уже присылал ко мне члена Исполнительного Комитета Центральной Украинской Рады некого поручика Скрипчинского, с которым я и говорил по этому поводу» [18, л. 1].

Важливо наголосити, що зустрічі генералів О.Гутора і П.Скоропадського передувала розмова останнього з поручником Скрипчинським, який передавкомкорупропозиціюГоловнокомандувача фронтом зайнятися українізацією корпусу. Зауважимо, що в опублікованому листі слово «присылал» змінено на «прислал» [12, с. 330], що, на наш погляд, дещо деформує можливе прочитання перебігу подій. Генерал Скоропадський не дав ствердної відповіді на пропозицію генерала Гутора щодо українізації корпусу [12, с. 57, 58].

У новітньому дослідженні Г.Папакіна проскакують нотки на кшталт «нам важко повністю довіряти спогадам» комкора [10, с. 227]. Натомість проявляється більше довіри спогадам капітана М. Удовиченка, яким, так нам видається, притаманний ледь не епатаж. М. Удовиченко так

змалював реакцію генерала Скоропадського, який, буцім то, після розмови з поручником Скрипчинським, поїхав у штаб фронту з'ясувати справу: «Факт был замечательный, сыгравший в будущем историческую роль, и на нем необходимо остановиться. Насколько я понимал, ген. Скоропадский разделял ту мысль, что «украинизировать» корпус – не значит сделать его украинскою военною единицею. Он стремился сформировать отдельный украинский корпус, к услугам той национальной власти, которая существует на Украине. С этой целью он приехал в ставку Главнокомандующего на второй день после свидания у себя в корпусе с представителем Генерального комитета. Переговоры происходили в присутствии поручика Скрыпчинского. Ген. Гутор отнесся к идее необыкновенно благосклонно. Сейчас же было запрошено по юзовскому аппарату согласие Верховного Главнокомандующего, которое сейчас же и последовало. Ген. Скоропадский своей национальной инициативой произвел громадное впечатление, так как он был достаточно известен в сферах русской армии, как генерал и бывший царедворец: ему верили и с ним разговаривали. В переговорах с Главнокомандующим, по словам Скрыпчинского, поражала обдуманность дела. Скоропадский потребовал прежде всего оперативного распоряжения об отводе корпуса в глубокий резерв (резерв Главнокомандующего), потребовал также приказа армиям фронта о переорганизации корпуса в украинский» [10, с. 227, 228].

Тональність мемуариста, вкладає в уста П.Скоропадського, явно дисонує з тональністю листа генерала. Щоправда, не виключено, що М.Удовиченку, в силу його перебування в штабі фронту, зміст листа був відомий і він його ідеї з часом «доопрацював». Постає логічне запитання. Де був справжній П.Скоропадський у мемуарах капітана Удовиченка, а чи в своєму листі до генерала Раттеля?

Здається, що описана мемуаристом «національна ініціатива» для П.Скоропадського, як для цього відтинку часу, занадто перебільшена. До його честі він сам про це писав. Можна з певністю стверджувати, що в цей період П.Скоропадський, як генерал думав більше про власне безздатність корпусу, не виключаючи й посилення його шляхом українізації, а ніж перебував чисто українськими справами. Саме в збереженні, підтриманні безздатності корпусу і полягав поклик душі бойового генерала.

Так, він запропонував достатньо виважену фавулу українізації корпусу, їздив для з'ясування справи в Київ, зустрічався з С.Петлюрою. Проте, у той же час П. Скоропадський час пропонував звернути увагу й на те чи «желательна ли вообще украинизация с точки зрения политики Российского Государства или по крайней мере допустима ли она». Він застерігав «если за дело (С.Г. – українізації) взятъся энергично, мог бы действительно получиться хороший корпус в военном отношении, но конечно в политическом он вероятно потом в Украине сыграл бы громадную роль – это нужно учесть». І насамкінець зазначав «лично я пошел бы на это (С.Г. – українізацію), если не охотно то во всяком случае

без отвращения, так как считаю, что там где примешивается национальное чувство, там, в особенности для военного дела основы всегда здоровые, но все же я хочу знать ясно, что от меня хотят дабы не попасться в грязную историю в виду обвинения меня украинца в проведении явочным порядком украинизации частей русской армии» [18, л. 2 об].

Зважаючи на ці окремі вислови комкора виглядає завчасною друга частина твердження Г.Папакіна «що питання українзації корпусу в другій половині червня 1917 р. стало вже на часі, а головний промотор цього процесу дійшов до усвідомлення його необхідності».

Російський історик В.Булдаков, звертаючи увагу на хід українзації корпусу, пише «можно предположить, что будущий гетман вел более сложную политическую игру» [2, с. 807]. Логічно, постає запитання з цього приводу. Що за гра? Невже у липні 1917 р. П.Скоропадський бачив себе гетьманом?

Насправді ж в цей час промотором українзації 34-го корпусу був генерал Гутор, який поступово просував ідею, яку сам і генерував. Принаймні, джерел, які б давали інформацію іншого характеру до сьогодні, нами не виявлені. Натомість, як свідчать документи, наприкінці червня 1917 року Головнокомандувач Південно-Західним фронтом генерал-лейтенант О.Гутор прийняв «принципове рішення» про доцільність українзації частин 34-го армійського корпусу [20, л. 562].

Можна вважати, що вкорінитися цій думці генерала Гутора сприяли реальні обставини. У червні 1917 року для поповнення діючої армії на всі fronti прибуло 697 маршових рот піхоти загальною чисельністю 138 000 солдат. Майже половина із них – 315 рот припадала на Південно-Західний фронт [15, с. 313]. До початку червневого наступу на цей фронт було скеровано 70 маршових рот, склад яких на $\frac{3}{4}$ був українським [3, с. 145]. З українськими маршовими ротами на fronti прибуло понад 50 тисяч чоловік [17, л. 146]. Під час наступально-оборонних боїв червня - липня 1917 року УГВК продовжував турбуватися про поповнення українськими маршовими ротами 6-го, 17-го та 41-го корпусів. Комітет спрямував у ці корпуси 138 ешелонів українських поповнень [7, с. 73]. Важливим було й те, що частини, насичені українським особовим складом, достойно проявили себе в боях.

За повідомленнями штабу Південно-Західного фронту в Ставку на 1 липня стан 34-го корпусу був більш-менш стерпним. У 104-й дивізії настрої старих солдатів характеризувався як гарний, однак поповнення вважалося нестійким. У 153-й дивізії було спокійно, але помічалася втома від бою, звучали прохання про поповнення і відведення в тил. За тиждень з корпусу дезертирували 382 солдати (повернулося – 108).

6 липня в наступ перейшли війська супротивника. Вранці 8 липня 34-й корпус, який перебував в резерві, виступив з Мужилова у північно-західному напрямку, щоб підтримати російські війська, які перейшли до оборони. 9 липня корпус, не завершивши розгортання своїх частин,

змушений був вступити в бій, але, не втримавши оборонний рубіж на річці Стрипа, продовжував відступати на схід у напрямку річки Серет. Вранці 10-го червня частини корпусу, здійснивши п'ятикілометровий нічний перехід, підійшли до села Хмелівки [12, с. 66]. У середині дня 10 липня російські війська були знову атаковані, зокрема, між річками Стрипа і Серет. Деякий час 34-й корпус, його 104-а дивізія утримували позиції, але знесилені масовим дезертирством, змушені були відійти [4, с. 82]. 11 липня корпус, відступивши в черговий раз на п'ять кілометрів, прийняв бій біля села Ласківці (тепер Тебовлянського району). Проте, морально-психологічний стан 34-го корпусу стрімко падав. Знову заремствував особовий склад 153-ї дивізії, який об 7⁰⁰ відмовився зайняти свій відтинок позиції. Об 16³⁰ залишки її 3-х полків все-таки зайняли позицію в бойовій лінії, а приблизно 40 багнетів 612-го піхотного Чердинського полку склали резерв. Решта ж з офіцерами самовільно пішла з передової [18, л. 48].

У цей час на допомогу корпусу намагався прийти Український генеральний військовий комітет. 11 липня 1917 року він надіслав полковому комітету 14-го запасного полку телеграму, в якій вимагав терміново відправити в 34-й корпус українські маршові роти і висловлював впевненість Української Центральної Ради, що «полк виконає свій обов'язок перед Батьківщиною і в такий час, який загрожує загибелі України, ні один українець-воїн не може бути зрадником» [20, л. 43, 44, 46, 53, 105].

У період липневих боїв у корпус влилися, щоправда мало чисельні, поповнення й з українців. За час із 1 по 19 липня 153-я дивізія поповнилася 754 українськими солдатами і 17 офіцерами, а два полки 104-ї дивізії – 150 солдатами [20, л. 84, 85].

У ніч на 13 липня корпус одержав наказ відірватися від наступаючих німецьких військ, нічним маршем перейти до річки Збруч і зайняти позиції на її західному (правому березі) в районі Сатанова.

Із оборонних боїв на початку липня дивізії 34-го корпусу вийшли в різному стані. Генерал-квартирмейстер штабу Південно-Західного фронту М.Раттель доповідав виконуючому обов'язки 2-го генерал-квартирмейстера штабу Верховного Головнокомандувача Ю.Плющевському-Плющику, зокрема, про те, що 104-а дивізія була втомлена після переходів, але була готова до оборони. В дивізії спостерігалось сильне обурення проти дезертирів. Складнішими були справи в 153-й дивізії, яка відзначалася нервовістю особового складу.

Вище командування російської армії вирішило повернутися до ідеї генерала Гутора і надати боєздатності корпусу шляхом проведення його українізації. 17 липня 1917 року начальник штабу 7-ї армії граф Каменській передав у корпус наказ Верховного Головнокомандуючого про українізацію 153-ї піхотної дивізії і відведення її в Меджибізький табір. До цього часу штаб 34-го армійського корпусу одержував

лише окремі (часткові) вказівки, що стосувалися порядку проведення українізації 153-ї дивізії [20, л. 562].

Уповноважений комітету 7-ї армії в 34-му корпусі фельдфебель Батурін відзначав подавлений стан корпусу на момент оголошення українізації «не только в широком солдатском кругу, но даже среди соснательных развитых лиц и групп господствовали унынье, растеренность и полная неуверенность относительно прочности новых политических общественных форм... Именно такое состояние в корпусе и дало возможность комсоставу выполнить приказ об украинизации» [18, л. 12 обор.]

Перед відправленням частини 34-го корпусу в Меджибіж передбачалося, що 153-ю дивізію, яка відтягувалася в резерв, на позиціях замінить 104-а піхотна дивізія. У цю ж дивізію виокремлювались не українці 153-ї дивізії. Із 153-ї дивізії в 104-у було передано 4187 російських солдатів. Передислокація дивізій була здійснена в ніч на 19 липня 1917 року. 104-а дивізія продовжувала знаходитися в першій лінії, а в її склад були переведена значна частина не українців із 153 дивізії [19, л. 335]. Полки ж 153-ї дивізії рушили на станцію Єрмолинці для посадки у залізничні вагони, щоб слідувати за призначенням [20, л. 562].

Через декілька днів ситуація суттєво змінилася. Черговий генерал штабу Південно-Західного фронту 21 липня повідомив Український Генеральний Військовий Комітет, його представника при штабі Південно-Західного фронту поручика П. Скрипчинського, чергових генералів штабів 7-ї і 11-ї армій про те, що серед 10 дивізій, які підлягали українізації, значилися й 104-а та 153-я дивізії 34-го корпусу з усіма частинами, які входили в його склад [14, с. 574]. Того ж дня начальник штабу 7-ї армії передав командирю 34-го корпусу наказ Головнокомандувача Південно-Західним фронтом про відведення корпусу у складі двох дивізій для комплектування в район Меджибожа [19, л. 335]. У ніч із 24 на 25 липня 1917 року 104-а дивізія була замінена на позиціях частинами 41-го корпусу. 26 липня після виокремлення значної кількості не українців вона похідним порядком виступила в напрямку Меджибожа [20, л. 562]. За задумом генерала Л. Корнілова через місяць з'єднання мало бути у повній бойовій готовності відправлене на фронт.

25 липня генерал Скоропадський прибув у Меджибіж. Штаб корпусу розмістився в меджибізькому замку, а частини корпусу, які прибували, в таборі 12-го корпусу [12, с. 71]. Полки корпусу дислокувалися в навколишніх селах. Так, полки 104-ї дивізії розмістилися: 413-й – у селі Шрубки, 414-й – Гречинцях та Западинцях, 415-й – Новокостянтиніві, 416-й біля сіл Чаплі та Копитинці. Полки 153-ї дивізії квартирували: 609-й у Іванковцях та Коржевцях, 610-й у Богдановцях, 611-й в селі Гатне й Деражні, 612-й полк в районі села Голосків. Інші частини корпусу перебували: 31-й інженерний полк в Меджибожі, 110-а кінна сотня в Требухівцях, 104-а окрема інженерна рота в селі Головчинці [21, арк. 206].

Генерал Скоропадський констатував, що «началась моя чисто українська робота, которая довела меня до гетьманства» [12, с. 70].

Таким чином, зародження ідеї українізації 34-го армійського корпусу відбулося поза особистістю Павла Скоропадського. Проте, за обставин що склалися, генерал зміг зростися з ідеєю українізації, оцінити її, і після наказу командування спрямувати процес в можливому на той час українському ключі.

Список використаних джерел:

1. Брусилів А.А. Мои воспоминания. – М.: РОССПЭН, 2001. – 464 с.
2. Булдаков В.П. Красная смута: Природа и последствия революционного насилия. – Изд. 2-е. – М.: РОССПЭН, 2010. – 967 с.
3. В.К. З Другого всеукраїнського військового з'їзду // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Кн. 10. – С. 144 – 146.
4. Зайончковский А.М. Стратегический очерк войны 1914–1918. Ч.7. Кампания 1917 года. – М.: Высший военный редакционный совет, 1923. – 189 с.
5. Залесский К. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь. – М.: Вече, 2000. – 576 с.
6. Згуровский В. Украинизация 34-го а. корпуса // Часовой. – 1960. – № 414 (ноябрь). – С. 17–20.
7. Кедровский В. Украинизация в российской армии // Украинский историк. – 1967. – № 3-4. – С. 71 – 83.
8. Керсновский А. История русской армии. – Т.4. – 1915 – 1917 гг. – М.: Голос, 1994. – 368 с.
9. Кочубей В. Генерал Я.Г.Гандзюк (окончание) // Военная быль. – 1966. – № 79. – С. 17 – 21.
10. Папакін Г. Українізація 34-го корпусу: за наказом Л.Корнілова чи за покликом душі? (за новими джерелами) // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19 – 20 травня 2008 р. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 223 – 238.
11. Разложение армии в 1917 году. – М.-Л.: Государственной зделательство, 1925. – 192 с.
12. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – 1918. – Київ – Філадельфія, 1995.
13. 1917. Разложение армии. – М.: Вече, 2010. – 494 с.
14. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 року). Документи і матеріали. – К.: Видавництво Олени Теліги, 2003. – 1024 с.
15. Френкин М. Русская армия и революция. 1917-1918. – Мюнхен: LOGOS, 1978. – 749 с.
16. Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 1759. – Оп. 3. – Д. 790.
17. РГВИА. – Ф. 2003. – Оп.2. – Д.1034.
18. РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 2986.
19. РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 3803.
20. РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442.
21. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України – Ф.4081. – Оп. 1. – Спр. 1.

Савченко Г.П. Павел Скоропадский и зарождение идеи украинизации 34-го корпуса российской армии в 1917 году

В статье анализируются вопросы, связанные из зарождением идеи украинизации 34-го корпуса российской армии в 1917 году и отношение к ней генерала П.Скоропадского.

Ключевые слова: *Российская армия, 34-й корпус, украинизация, украинцы военные, генерал Скоропадский, генерал Гутор, генерал Корнилов.*

Savchenko G. Pavlo Skoropadskyi and the emergence of the idea of Ukrainianization of the 34th corps of Russian army in 1917.

This article examines issues associated with the birth of the idea of Ukrainianization of the 34th Corps of Russian Army in 1917 and the general Skoropadskiy attitude to it.

Keywords: *Russian Army, 34th Corps, Ukrainization, Ukrainian military, general Skoropadskyi, general Hutor, general Kornilov.*